

Мельник Олександра,
студентка 4 курсу
ННІ філології та журналістики
Науковий керівник: **С. А. Яценко,**
кандидат філологічних наук, доцент.

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНА ГРУПА НАЗВ ПРИПРАВ І СПЕЦІЙ У «ЛУЦЬКІЙ ЗАМКОВІЙ КНИЗІ 1560-1561 Р.»

У статті проаналізовано назви приправ і спецій, досліджено їх етимологію, простежено мотиви найменування аналізованих лексем.

На відміну від фонологічних, граматичних, фразеологічних та дериваційних засобів мови, лексичні багатства, зафіксовані в писемних пам'ятках протягом її історичного розвитку, незрівнянно більші. Історична лексикологія, яка передбачає з'ясування історії слів, формування і розвиток їх лексико-семантичних груп та словникового складу мови в цілому, розглядає і власне мовні, і позамовні чинники, що впливали на функціонування словникового складу мови від найдавніших часів до сьогоденного стану її існування. Тому фронтальний опис будь-якої групи лексики кожної мови завжди пов'язаний з великими труднощами, які зумовлюються насамперед складністю застосування єдиного критерію членування словникового складу на компактні одиниці, що забезпечив би не лише доступність для огляду, а й вичерпність характеристики.

Упродовж останніх десятиліть побутова лексика стала об'єктом вивчення для багатьох лінгвістів. Дослідження багатьох тематичних груп побутової лексики дає нову цінну інформацію, що розширює емпіричну базу. Цінним джерелом для вивчення побутової лексики стали наукові роботи Й. Дзендзелівського, Г. Войтів, Г. Миронової, Н. Клименко, М. Худаша, В. Горобця, Н. Пашкової, М. Никончука, З. Бичка, Е. Гоци, М.

Кривчанської, Л. Спанатія, О. Коваленка, Л. Анісімової, Є. Турчинова, З. Ганудель та інших [1, 74-106] .

У вітчизняному мовознавстві конкретний лексичний матеріал дослідники розмежовують за ознакою співвіднесеності лексем із позамовною дійсністю, виокремлюючи тематичні групи лексики, та на основі іманентних зв'язків між словами – лексико-семантичні групи.

Розгляд лексики в тематичному аспекті дозволяє повно і всебічно встановити зв'язок між словами і тими явищами, які вони позначають, виявити об'єм значення слів і їх вживання.

Особливий інтерес у науковців викликає побутова лексика, яка найяскравіше репрезентує стан розвитку народної мови того чи іншого історичного періоду.

Варто зауважити, що найповніше мовне багатство Луцької замкової книги виявлено на рівні лексичному. Ця книга формувалася в період, коли запозичення з європейських мов, передовсім з польської, саме починали активно проникати до волинського, а згодом і загалом до українського словника. Лексика, виявлена в пам'ятці, відображає той етап, коли органічно поєднувалися старі (давньоруські) слова з українськими новотворами, що з'являлися як на основі питомих, так і запозичених.

Українці споживали різноманітні харчові продукти, що зумовлює багатогалузевість сільського господарства, яке поєднувало землеробство з тваринництвом і садівництвом. Різновиди щоденної, святкової та обрядової їжі поповнювали продукти бджільництва, рибальства, мисливства та збиральництва. Усе це, визначаючи загальні етнічні риси та локальну специфіку народної кухні, вплинуло і на формування та розвиток традиційної для України системи харчування.

Досліджувана група лексики є досить багатою та різноманітною. Частина вживаних назв сягає глибокої давнини, у процесі мовного розвитку зазнала різних семантичних змін, деякі архаїзувалися та вийшли з ужитку.

Найширше в Луцькій книзі представлена побутова лексика.

Лексико-семантична група назв приправ і спецій містить найбільше запозичень, але переважна більшість досліджуваних номенів є праслов'янською спадщиною.

Висока активність запозичених елементів в аналізованій підгрупі пояснюється в першу чергу тим, що назви потрапляли до нашої мови разом із реаліями, які в основному завозилися з інших країн. Прянощі в усі часи цінувалися нарівні із золотом, сріблом, хутрами й шовками. Висока цінність приправ змушувала купців стародавнього світу здійснювати ризиковані, далекі на ті часи подорожі, платити величезні мита. Як свідчать окремі етнологічні матеріали, у давнину цибуля цінувалася так дорого, що сарацини, наприклад, охоче брали вісім цибулин як викуп за кожного полоненого француза. Коли хотіли сказати про когось, що він дуже багатий, його глузливо називали «мішком перцю».

Спочатку люди використовували пахучі трави в різних ритуалах, а пізніше – для надання аромату та присмаку стравам, а також для виготовлення ліків. У староукраїнській мові порівняно з давньоукраїнською значно збільшилася кількість лексем на позначення приправ та спецій.

Відомими в староукраїнській мові були назви приправ перець, імбир, шафрань, кмин, цитвар, мускат, дафіна, оцет, петрушка, кориця, лавр, бобки, капара, коріандр та інші. І хоча частина з цих назв є праслов'янськими, однак кінцева етимологія приводить нас до інших мов.

Луцька замкова книга фіксує такі назви спецій : «И в тот часъ на том розбою в тог служѣбника ѡтнчили воз з возниками•, а на возѣ было пнѣзѣи полтора ста золотых полских•, фунт золота вѣнацкого, каменъ перцу•, три фунты шафърану, дѣсят фунтов имбѣру, шѣст фунтов гвоздиков, •...» [ЛЗК, 177] .

Загальновідоме слово *перець* пов'язане із псл. *рьрьгь, у яку воно запозичено з латинського *piper* «перець», похідного від грецького *πέπερι* «т. с.», що, зводиться до д.-інд. *pippalī* «зернина перцю» [ТСУМ, IV: 347]. У

давньоукраїнській мові відзначено слово *пльрь*, яке позначало плоди привізного чорного перцю. Саме воно стало твірним для демінутива *пльрьць*, зафіксованого в цей же час, який ще в ранній період староукраїнської мови в результаті гаплогії одного з початкових складів реорганізувався у форму *перець* (пор. рос. *перец*, біл. *перац*). Уперше в досліджуваний період назва відзначена в 1338 році у формі *перєць* (1338 *Луцьк*) [ЕСУМ, II: 140] .

Назву *инбир* (*ингбир*) уперше в староукраїнський період виявлено в середині XV ст. Можливо, десь у цей час і з'явилася вона в нашій мові, оскільки попередні дослідження лінгвістів її раніше не засвідчують. У пам'ятках наступних століть досліджуваного періоду лексема зафіксована у формах *инбирь*, *инберь*, *имберь*. Рослину, яку позначала аналізована назва, вирощували в арабських країнах і, очевидно, звідти й завозили: *инбирь ѡби(л)но ростє(т) в арапски(х) страна(х) (XVI ст.)* [2, I: 442]. На думку вчених, слово потрапило до нас через ст.-пол. *inbir* або прямо з н.-в.-н. *imber* [ССМ, II: 129]. Сучасною формою літературної мови є слово *імбир* із семантикою «тропічна трав'яниста рослина, м'ясисте кореневище якої багате ефірними оліями та є сировиною для виготовлення прянощів» [4, IV: 18] .

Безсумнівно, що зафіксована лексема *шафрань* також позначала приправу. Із семантикою «прянощі, виготовлені з рослини шафран» назва відзначена в пам'ятках із XV ст. (1460) [ЕСУМ, II: 554] . Етимологія слова остаточно не з'ясована. Окремі лінгвісти вважають його запозиченням із східних мов через угорське або польське посередництво, однак більшість дослідників мови заперечує цю думку, не пропонуючи іншої [Ф., IV: 414]. Назва споріднена з р. бр. болг. *шафран*, п. *szafran*, ч. *šafran*, слц. *šafran*. [1, VI: 390]. У сучасній номенклатурі слово *шафран* – «багаторічна трав'яниста рослина родини півникових дерев, а також висушені приймочки квітів цієї рослини, які використовуються для виготовлення фарб, прянощів, ліків» [ССУ, XI: 422] .

На позначення запашної приправи вживали лексему *гвоздика*. Як прянощі використовують висушені пуп'янки квітів високого дерева родини миртових. Батьківщина гвоздики – Молуккські острови. У кулінарії гвоздику використовують цілими пуп'янками та меленою. Ароматизують нею солодкі страви й тісто, додають до м'яса, рибних маринадів, напоїв. Назва відома в старопольській мові з XV ст.: пол. *gozdżik* «квітка», *gwozdżik* «прянощі», утворена як зменшувальна форма від *gwózdź* «гвіздок», яка є калькою свн. *negelkin* «гвіздок». Лінгвісти пояснюють назву подібністю засушених пуп'янків тропічної рослини (прянощів) до гвіздків [1, I: 487] .

У досліджуваній пам'ятці слово зафіксовано зі значенням «висушені пуп'янки гвоздикового дерева, які вживають як прянощі». Давню семантику зберігає назва *гвоздика* й у сучасній українській літературній мові [ТСУМ, 2] .

Також нами була зафіксована лексема *соли* «А потом, дѣи, кнѣзь Прокоп, показавши лист кролевский, мовил пану Борзобогатому ѿ пнзи и ѿ сол, што з мыта луцкого на тот клѣштор здавна приходит каждого року по чотыри копы грошеи и по чотыри тисѣчи соли, тоѣст на каждыи квартал по копе грошеи и по тисѣчи соли». А тепѣрѣчи, дѣи, нѣ выдано за рок чотырѣх коп гршеи, а соли за полроку двох тисѣчеи » [ЛЗК, 12] .

Сіль – це кристалічна речовина з гострим характерним смаком, що вживається як приправа до страв. Як відомо, без солі не обходиться жодна страва. Назва походить від псл. *solb*; - лтс. *sāls* «сіль», лит. *solymas* «розсіл», лат. *sāl* (<*sale*) «сіль», у стсл. – *соль* [ТСУМ, V: 252-253] з таким же значенням . Слово *сіль* зберегло свою семантику і на сучасному рівні.

Отже, низка аналізованих назв протягом досліджуваного періоду зазнала помітних змін. Частина номенів архаїзувалася вже в староукраїнський період і відійшла на периферію мовної системи. Можна також констатувати, що більшість назв потрапили із старопольської мови, або через її посередництво. Усі лексичні одиниці продовжують активно функціонувати на сучасному рівні розвитку української мови.

ЛІТЕРАТУРА

1. Українська кухня // Українська минувшина / Ілюстрований етнографічний довідник. – К.: Либідь, 1993. – С. 74-106.
2. Яценко С.А. Запозичені елементи в лексико-семантичній групі назв приправ та спецій у пам'ятках староукраїнської мови / С.А. Яценко // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. – Житомир, 2012.

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ ДЖЕРЕЛ

ВСУМ	Великий тлумачний словник сучасної української мови / [Уклад. і головн. ред. В.Т. Бусел]. – К. – Ірпінь: Перун, 2002. – 1440 с.
ЕСУМ	Етимологічний словник української мови: В 7 т. – К.: Наукова думка, 1982 – 2006. – Т. 1-5.
ЛЗК	Луцька замкова книга 1560-1561 рр. / Підготували В.М. Мойсієнко, В.В. Поліщук. – Луцьк, 2013. – 733 с.
ССМ	Словник староукраїнської мови XIV-XV ст.: У 2 т. – К.: Наукова думка, 1977 – 1978. – Т. 1-2.
Грінченко	Словник української мови: В 11 т. – К.: Наукова думка, 1970-1980. – Т. 1-11.
Ф.	Фасмер М. Этимологический словарь русского языка / [Пер. с нем. и доп. О.Н. Трубачева]. – М.: Прогресс, 1964 – 1973. – Т. 1-4.